

**БУХОРО ВОҲАСИ НИКОҲ ТҶИИ ТИЗИМИДА СОВЧИЛИК
УДУМЛАРИ: АНЪАНАВИЙЛИК ВА ЗАМОНАВИЙЛИК**

*Шамсиева Зилола Аскарровна,
Термиз давлат университети таянч докторанти*

Аннотация: Ушбу мақолада Бухоро воҳаси никоҳ тўйининг асосий удуми-совчилик, у билан боғлиқ анъанавий ва замонавий урф-одатлар тарихий-этнографик нуқтаи назардан таҳлил қилинган. Бундан ташқари, ушбу удумга тегишли расм-русумлар республикамиз бошқа ҳудудларида учрайдиган урф-одатлар билан қиёсланади. Хусусан, совчилик удумининг замонавийлашув жараёни ва унинг ижобий ва салбий жиҳатлари очиқ берилган.

Калит сўзлар: Никоҳ, бешиккертти, глобаллашув, совчилик, “хитба”, розилик, рад жавоби.

**СВАТОВСТВО В СВАДЕБНОЙ СИСТЕМЕ БУХАРСКОГО ОАЗИСА:
ТРАДИЦИОННОСТЬ И СОВРЕМЕННОСТЬ**

*Шамсиева Зилола Аскарровна,
докторант Термезского государственного университета*

Аннотация: В данной статье с историко-этнографической точки зрения анализируется главное событие свадьбы Бухарского оазиса - свадебный обряд, связанные с ним традиционные и современные обычаи. Кроме того, росписи, связанные с этой традицией, сопоставляются с традициями, встречающимися в других регионах нашей республики, в частности раскрывается процесс модернизации удума совчика, его положительные и отрицательные стороны.

Ключевые слова: Брак, колыбельный сговор, глобализация, сватовства, «хитба», согласие, отказ.

**MATCHMAKING IN THE BUKHARA OASIS WEDDING SYSTEM:
TRADITIONALITY AND MODERNITY**

*Shamsieva Zilola Askarovna,
PhD student of Termiz State University*

Annotation: In this article, from the historical and ethnographic point of view, the main event of the wedding of the Bukhara oasis is analyzed - "sovchilik" (matchmaking), traditional and modern customs associated with it. In addition, the customs associated with this tradition are also compared with the traditions found in other regions of our republic, in particular, the process of modernization of the "sovchilik", its positive and negative sides, is revealed.

Key words: Marriage, lullaby collusion, globalization, matchmaking, hitba, consent, refusal.

КИРИШ. Ўзбекистоннинг тарихий-этнографик минтақаларидан бири Бухоро воҳаси никоҳ тўйи маросимлари ўзининг ранг баранглиги ва этнолокал удум ва анъаналарга бойлиги билан бошқа этноҳудудлардан ажралиб туради. Мазкур хусусият, воҳа никоҳ тўйи маросимларини тарихий-этнографик материаллар асосида тадқиқ этиш жараёнида кўзга ташланади.

Бухоро воҳаси аҳолисининг анъанавий никоҳ тўйи маросимлари баъзи жиҳатлари, хусусан, XX асрда Зарафшон воҳасида ўтказилган тўй маросимлари О.А.Сухарева [1;172-176], Н.А.Кисляков [2;98], Т.Г.Емеляненко [3;27-28], Н.П.Лобачеванинг [4;15-25] бир қатор илмий мақоаларида ёритилган. Бироқ бугунги кунгача Бухоро воҳаси никоҳ тўйлари маросимлари муҳим компоненти-совчилик ва унинг билан боғлиқ урф-одатлар этнографик нуқтаи назардан етарлича ўрганилмаган.

АСОСИЙ ҚИСМ. Бухоро воҳасида ҳам никоҳ тўйи маросимлари дебодаси келинни танлаш ва унинг уйига совчиликка бориш билан бошланган. Йигит улғаяётган хонадонда уни уйлантириш фақат ота-онанинггина эмас, яқин қариндош, дўст-у биродарларнинг ҳам ташвиши ҳисобланади. Шунга кўра, улар йигитга муносиб қизни кўз остига олганлар ва йигитнинг онасига дарак берганлар.

Қиз танлашнинг бир неча хил анъанавий кўринишлари мавжуд. Шулардан бири бу-янги туғилган чақалоқларнинг бешикда бўлган давридаёқ уларнинг ота-оналари томонидан келажакдаги никоҳ тўғрисида келишиб олишидир. Бу одат дунёнинг бошқа

халқлари, жумладан, Сибир татарларида[5;112-119], Олтойликларда[6;222], бошқирлар ва чувашларда [7;175], шунингдек, Волгабўйи ва Кавказ халқларида [8;143] ҳам мавжуд.

Хисор водийси тожикларида эса совчилик удумининг тур хил номланиши ўрганилган. Хусусан, Файзобод, Ягноб, Ёвон, Варзоб тожиклари орасида “доманчок”, “домандарон”(ўзб.“этак йиртди”), Элоқ, Гумбулоқ тожикларида “танбахшиш”, Форишда “риштабанд”, Зарафшонда “номзад”, Ромит ва Варзоб қишлоқларида “кундапартойи” деб аталган.[9;6]

Бухоро воҳаси ўзбекларида бу удум “бешиккертти”[10;48], “бешиккуда”, “этак йиртди”, “этак чатди”, тожиктилли аҳоли эса, “таҳворабахш”, “бахшанда” каби атамалар билан номланган.[11] Ахборотчиларнинг таъкидлашларича, бу удумни амалга ошириш учун бўлғуси куёв хонадони вакили томонидан янги туғилган қиз чақалокнинг бошига рўмол ўралиб, қулоғига тилла халқа тақилган. Бундан ташқари, қиз чақалокнинг уйи остонасини ёши кекса онахонлар супуриб, мақсадларини билдиришган.[12] Воҳанинг Ғиждувон тумани Ғовшун қишлоғида XX асрнинг 60-70-йилларида кузатилган бу одатга кўра, қиз бола туғилганида уни келин қилишни ният қилган оила мазкур хонадонга ташриф буюриб, чақалокқа кийгизилган кўйлакнинг этагини йиртиб “этак йиртди”(тож.домандарон) ёки “этак чатди”(тож. доманчок) расм-русумни бажаришган.[13] Маълумки, бешиккертти удуми ҳақидаги маълумотлар халқ достонларида ҳам сақланиб қолган. Жумладан, халқ достони-“Алпомиш”да ҳам Барчин туғилганидаёқ “бешиккертти” удумига рия қилинганлиги қуйидагича келтирилади: «Ана шунда Шохимардон пири Ҳакимбекка Барчинойни аташтириб, бешиккертти қилиб: «Бу иккови эр-хотин бўлсин, Ҳакимбек билан ҳеч ким баробар бўлмасин, омин Оллоҳу Акбар», -деб фотиҳани бетига тортди». [14;140] Демак, “бешиккертти” ўзбек халқининг қадимий, анъанавий удумларидан биридир. Бироқ бугунги кунда воҳада ёшларимизнинг “бешиккертти” ёки “таворабахш” удумига амал қилиб, турмуш қуриши деярли учрамайди.

Бухоро воҳасида никоҳ тўйи деб очаси совчилик удумидан бошланади. Совчилик эса бухороликларда ҳам Хоразм воҳаси ўзбеклари сингари “қиз қидирди” удумига рия қилишдан бошланади[15;31], яъни бўлғуси келин номзоди танланади.[16] Одатда, никоҳдан аввал совчилик ва “қўл сўраш” деб аталган масала ислом динимизда ҳам ёритиб берилган. Шаръий манбаларда совчилик “хитба”[17;222] деб юритилади. Аммо, “хитба” шаръий маънодаги совчилик бўлиб, у айнан аёл кишилар томонидан амалга оширилиши шарт эмас. Балки, бу – уйланмоқчи бўлаётган кишининг ўзи томонидан ҳам бажарилиши ёхуд у ўртага қўйган вакил томонидан амалга оширилиши мумкин. Чунки, фикҳий маънодаги совчилик бу – уйланиш ёки келин қилиш истагида бўлган қиз ёки аёл ёхуд унинг валийсига бўлажак эрнинг шахсан ўзи ёхуд унинг вакили томонидан оила қуриш ҳақидаги мазкур истак ва рағбат очиқ айтилиши тушунилади, холос.[18;222]

Воҳада “қиз танлаш” ёки “қиз кўриш”(тож.“духтар бини”)да фаоллик кўрсатадиган аёллар ўзбекларда эса “ўртақаш”, тожикларда “миёнарав” деб аталган.[19] Этнограф А.Л.Троицкаянинг ёзишича, танланаётган қизнинг иффати, ҳаёси, меҳрибонлиги, меҳнатсеварлиги, катталарни ҳурмат қилиши инobatга олинади.[20;225] Зеро, барча халқлар маданиятида танланган қиз муносиб мақомга, саломатлик ва гўзалликка, тақводорлик ва камтарлик каби фазилатларга эга бўлиши, муносиб оила ва уруғдан бўлиши лозим.[21]

Воҳанинг Бухоро шаҳри, Шофиркон, Вобкент, Ғиждувон туманларида бугунги кунда келинни танлашда унинг хулқи, ёши, ташқи кўриниши, яқин қариндош-уруғларига эътибор муҳим бўлиб, бу жараёнлар «қиз кўриш», «уй кўриш» (тож. “хона бини”) одатлари орқали амалга оширилади. Бунинг учун танланган қизнинг манзилини аниқлаштиригач, куёвнинг онаси ёки ёши катта хола, амма ёки бошқа аёл қариндоши бориб, қизнинг уйи атрофи тозалигини кўради, бу оила ҳақидаги маълумотларни унинг кўни-қўшнилари, маҳалла фаолларидан бориб сўрайдилар.[22]

Анъанага кўра, Бухоро воҳаси баъзи қишлоқларида ҳам танланган қиз хонадонига аёллар бориб “оғиз уриш”(тож.“даҳан задан”)ган. “Оғиз уриш”-бу қизнинг “боши бўшми” ёки “боши боғлиқми” (тож.“жавобаш додаги”, “банд кардаги”) деб суриштиришдир, яъни бошқага унаштирилмаганми деганидир. Шундан сўнггина расмий ҳолда илк марта совчиликка борилган.

Танланган қиз ҳақидаги маълумотлар ижобий бўлса, совчилик сари илк қадамлар қўйилиши табиий. Совчиликка оиланинг эркак ёки аёллари бориши ҳар хил. Айрим оилаларда эркаклар бориши афзал кўрилса, бошқа оилаларда кўпроқ аёллар бориши

кузатилади.Эркаклар совчиликка борганларида фақат ота-онанинг суҳбатига,яъни муомаласига эътибор берадилар. Гўёки фарзанд яхши ота-она тарбиясидан қочиб узокка бормайди, деб хулоса чиқарадилар. Совчи аёллар эса табиатан синчков бўладилар. Шунинг учун қизнинг ота-онасининг муомаласидан ташқари хонадон озодалигига кўпроқ эътибор берадилар ва келин танлашда адашмайдилар. Бугунги кунда воҳанинг кўпгина манзилларида куёв ота-онасининг совчиликка бирга бориши урфга кириб боряпти.[23;10] Бу ҳолатни совчилик удумидаги замонавийлашувнинг намоён бўлиши деб қабул қилиш лозим. Воҳада одатда совчиликка аёллар борадилар. Чунки эркак кишиларнинг нотаниш хонадонга дабдурустдан боришлари бироз ғалати ва эриш туюлиши, баъзи ноқулайликларга сабаб бўлиши мумкин.[24] Бухоро шаҳрида тожик тилли аҳоли орасида совчиликнинг дастлабки босқичларида,асосан, аёллар фаоллиги кўзга ташланади.

Воҳанинг Шофиркон, Қоракўл, Вобкент, Жондор, Ғиждувон тумани қишлоқларидаги ўзбек оилаларида эса совчиликнинг дастлабки босқичларида бугунги кунгача, эркаклар бош бўлганлар.[25] Ушбу одат Қашқадарё воҳасида ҳам кузатилган. [26;36] Совчиликка борадиганлар, Ўзбекистоннинг турли ҳудудларида ҳар хил аталган. Масалан, Самарқанд тожиклари “завчи”[9;19],Қашқадарё воҳаси Шаҳрисабз, Китоб, Қарши туманларида “совчи”, Чирокчи,Қамаши,Дехқонобод,Косон туманларида “жовчи”, Касби,Тошқўрғон қишлоқларида “жугчи”[26;36], Бухоро воҳаси ўзбекларида “совчи”,[27] тожикларида эса “хўскор” деб аталади.[28] “Хўскор”-“хостгор” сўзининг бузилган варианты бўлиб, “хост”-“исталган” “-гор”(ўзб.-кор) эса тожик тилидаги шахс оти ясовчи қўшимча бўлиб, “киши” деган маънони англатади.[29;278] Демак, совчиликка бўлажак куёв онаси ўзи истаган, хоҳлаган, танлаган ўзига яқин ва маъқул деб топган киши билан боради,деганидир.

Қашқадарё воҳасида совчиликка,асосан, хафтанинг хосиятли душанба, чоршанба, жума кунлари кечқурун, окшом тушгандан сўнг одатда икки, баъзан уч-тўрт эркак киши бўлиб борилса[26;36], Бухорода совчиликка бориш учун энг хосиятли кунлар чоршанба ва шанба танланган.[30]

Бухоро воҳасида ҳудудларида совчиликнинг ўзига хос кўринишлари кўзга ташланади.Совчиликка биринчи марта борганда йигитнинг онаси, аммаси ёки холаларидан бири ёки бошқа аёл билан мўлжалланган қиз хонадонига ташриф буюриб, «меҳмонга келдик» баҳонаси билан қизни кўрадилар. Айни пайтда уй-жой, ҳовлининг тозалиги, саранжом-саришталиги, дастурхон безалиши, уй эгаларининг меҳмондўстлигига разм соладилар. Қизнинг онаси билан суҳбатлашиб, халқимизнинг «онасини кўру, қизини ол» нақлига амал қиладилар. Ахборотчиларнинг фикрига қараганда, йигитнинг онаси ўз ўғлини макташи урфга кирмаган. Ўзбекона одобга мувофиқ, совчилар ҳам, қиз хонадони вакиллари ҳам бир-бирларининг хурматларини жойига қўйиб мулоқотга киришадилар.[31]

Совчиликка қуруқ қўлда борилмаган. Шунинг учун биринчи марта ширинлик олиб борилган.[32] Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш керакки, воҳа марказида аёллар ҳам, эркаклар ҳам совчиликка қандолатсиз бормаганлар. Чунки қандолатнинг оппоқ ранги бахт-саодат рамзи ҳисобланган.[33;88] Бирок,бу илк ташриф узокка чўзилмаган,яъни тахминан 10-20 дақиқа давом этган. Қизнинг онаси ёки совчиларни кутиб олишда иштирок этган бошқа аёл (келиннинг холаси, аммаси) меҳмонларнинг келганликларидан хурсанд эканликларини, бу масалада бир фикрга келиш учун, авваламбор оиланинг эркаклари (қизнинг отаси, тоғаси, амакиси, бобоси ёки ака-укалари) билан маслаҳат қилишлари даркорлигини, бу эса бироз вақт олишини одоб ва андиша билан тушунтиришади. Биринчи марта ташрифдаёқ ижобий жавоб,яъни қизнинг жавобини бериш совчилик этикети қоидаларига мувофиқ келмайди, шунинг учун совчилар камида икки ёки уч марта келишлари керак.[34]

Биринчи ташрифда қизнинг онаси совчилар олиб келган ширинликларини қайтариб беришга ҳаракат қилади. Совчилар эса бу “шунчаки арзимас бир ширинлик” (тож. Як дахан ширини, киройи шумо намекунад) эканлигини айтдилар ва уни қизнинг хонадонига қолдирадилар.[35] Борди-ю,қиз ва йигитнинг бир-бирига қўнғил қўйганидан икки томон хабардор бўлишса, қиз томон ширинликни биринчи галдаёқ сақлаб қолади.Умуман, совчилар қиз хонадонига розилик олгунга қадар ширинлик олиб келаверишади.[36]

Ахборотчиларнинг маълумотларига кўра, куёв номзодга қўйиладиган асосий талаблар ҳалоллик, мардлик, тўғрисўзлик, илмлилик, ўз касбига эга бўлиш ҳисобланади. Қиз томонга совчиликка келган оила вакиллари маъқул бўлиб тушса, ўша оила ҳақида маълумотлар йиғишни бошлайдилар, қўни-қўшни, қариндош-

уруғларидан сўраб суриштирадилар. Суриштирув жараёнида қиз оиласининг эркак ва аёллари бирдай иштирок этади.[37] Қиз томоннинг рад жавоби-бу асосий белгиси-совчилар томонидан келтирилган ширинликларнинг қайтарилишидир. Шунингдек, айрим совчилар чиқиб кетаётганда оёқ кийимлари учи эшикка қаратиб қўйилса, рад жавобининг белгиси ҳисобланар экан.[38] Демак, қизнинг жавобини олиш учун совчилар тез-тез, қайта-қайта келишган. Бундан ташқари бугунги кунда одатда қизнинг жуда ёшлиги, ўқишини битирмаганлиги сабаб қилиб кўрсатилса ҳам рад этилганлиги деб тушунилган.[39] Совчиларга розилик жавоби аломати ҳам ўзига хос бўлган. Бунда қизнинг онаси совчиларни дастурхон ёзиб қутиб олади ва улар биринчи сафардагига нисбатан сал узоқроқ ўтиришади. Ташриф сўнгида қизнинг онаси совчилар келтирган дастурхондаги ширинликларни сақлаб, ўрнида бошқа ширинлик қўйиб қайтаради. Айнан мана шу белги қиз томоннинг розилик белгиси ҳисобланади. [40] Розилик жавоби олинган кундан бошлаб йигит “бўлажак куёв”, тожикларда “доммотшаванда”, қиз эса “келиншаванда” деб аталади. Йигит ва қиз томон ота-оналари ёки қариндошлари эса бир-бирларига “қуда” деб мурожаат қилишади[41].

Қизнинг жавоби, яъни розилиги билдиргач, совчилар ҳузурида қиз ва йигит бир-бирларига унаштирилганлиги эълон қилинади ва дастурхон ёйиб, “нон синдириш” маросими (тож. “нон шиканон”) ўтказилади. Шу маросимда бўлажак келин уйида ўтказиладиган “фотиҳа тўйи” куни белгиланади.[42]

Бугунги кунда воҳада совчилик билан боғлиқ урф-одатлар, удумларда рўй бераётган ўзгаришлар, яъни замонавийлашув жараёнлари яққол кўзга ташланади. Булар қуйидагилар:

- халқ орасида “бешиккерти”, “гаҳворабахш” удумининг унутилиб бораётганлиги, айрим ёшларнинг бу удум ҳақида ҳаттоки тасаввурга эга эмаслиги;

- бўлажак куёв ота-онасининг совчиликка бемалол, тортинмай қиз хонадонига бир ўзлари боришининг урфга айланиши ва натижада куёв яқин қариндошларининг (амма, хола, амаки, тоға) ушбу жараёнларда роли пасайганлиги;

- илк совчиликка бораётганда агар бўлажак келин ва куёв олдиндан бир-бирлари билан танишиб, учрашиб юрган бўлсалар, совчилар томонидан дабдабали дастурхон тайёрлаб борилиши, дастурхон таркибида одатдаги нон, фатир, қандолат маҳсулотларидан ташқари мева-чева, турли ичимликлар, торт ва келинга сарполарнинг катта-катта замонавий саватларда этилиши;

Ушбу юқорида келтирилган мисоллар глобализация жараёнинининг ижтимоий ҳаётимизга бевосита таъсири десак, адашмаган бўламиз. Зеро, замонавий совчилик анъанавий совчиликдан, асосан, дабдабазлик, кимўзарга совға саломлар тайёрлаб, ўзининг иқтисодий шароитини кўз-кўз қилиш каби салбий хусусиятлари билан ҳам фарқланади.

ХУЛОСА. Хулоса қилиб айтганда, Бухоро воҳаси ўзбек ва тожикларида никоҳ тўйи тизимидаги совчилик удуми ўзига хос хусусиятларга эга. Ушбу удум Қашқадарё, Хоразм воҳаси ўзбеклари, Ҳисор воҳаси тожиклари никоҳ тўйи совчилик удумлари билан қиёсланди, улар орасидаги ўзига хослик, ўхшашлик ва фарқлар ўрганилди. Бухоро воҳаси никоҳ тўйи маросим ва расм-русумларининг ўтказилиш тартиби ва у билан боғлиқ жараёнларнинг анъанавий ва замонавий кўринишларини аниқлаш, унинг ижтимоий аҳамиятини тарихий этнографик нуқтаи-назардан янада изчил тадқиқ этиш тарихчи-этнографлар зиммасидаги улкан вазифадир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

[1] Сухарева О.А. Свадебные обряды таджиков город Самарканда и некоторых других районов Средней Азии. // Советская этнография.-М.:, 1940.

[2] Кисляков Н.А. Очерки по истории семьи и брака у народов Средней Азии и Казахстана. Ленинград., Наук. 1969.

[3] Емельяненко Т.Г. Современная свадьба в Каракуле: традиции и инновации. Этническое традиции в культуре. Санкт-Петербург. 2019.

[4] Лобачева Н.П. О формировании нового свадебного обряда у народов Узбекистана // СЭ. 1967. № 2.

[5] Коломиец О.П. О некоторых формах брака у Сибирских татар. // Культурология традиционных сообществ: Конкурсные работы молодых ученых.-Омск, 2002.

[6] Дьяконова В.П. Алтайцы (материалы по этнографии теленгитов Горного Алтая).- Горно-Алтайск, 2001.

[7] Козлова К.И. Этнография народов Поволжья. -М., 1964.

[8] Валеев Ф.Т. Сибирские татары. Культура и быт.-Казань, 1993.

- [9]Мардонова А. Традиционная свадьба таджиков Гиссарской долины. (Этнографические материалы).-Душанбе."Амри илм".-2002.
- [10] Бешикқертти-қиз болани чақалоқлигидан унаштириб қўйиш одати./ Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати.-Т.-"Университет".,1994.-Б.48.
- [11]Дала ёзувлари. Шофиркон, Вобкент, Ғиждувон, Қорақўл туманлари.2020-йил.
- [12]Дала маълумоти.Бухоро шаҳри,Тағбандбофон маҳалласи.2022-йил.
- [13]Дала ёзувлари. Ғиждувон тумани, Ғовшун қишлоғи.2021-йил.
- [14] Jo'rayev M, Eshonqulov J.. Folklorshunoslikka kirish.-Т.: «Barkamol fayz media», 2017.-В.140.
- [15]Маткаримова Н. Хоразм воҳаси ўзбекларининг никоҳ тўйи маросимлари (XX аср ва мустақиллик даври). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). ...дис.- Нукус.2020.
- [16] Дала маълумоти. Бухоро шаҳри, Хўжа Нуробод маҳалласи.-2019-йил.
- [17] Islom ensiklopediyasi .Zuhriddin Husniddinov tahriri ostida. «O'zbekiston milliy entsiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2004.
- [19] Дала маълумоти. Бухоро шаҳри, Гавқушон маҳалласи.2010-йил.
- [20]Троицкая А. Л. Некоторые старинные обычаи, обряды и поверья таджиков долины Верхнего Зеравшана //СЭС.Т.3: Занятия и быт народов Средней Азии. Л.:Наука,1971.
- [21]Козлова О. А Сватовство и характерные особенности Российского предсвадебья XVII в. в аспекте женской истории. / Социология семьи/ <https://cyberleninka.ru/article/n/svatovstvo-i-harakternye-osobennosti-rossiyskogo-predsvadebya-xvii-v-v-aspekte-zhenskoj-istorii>
- [22]Дала маълумоти. Ғиждувон туман, Сарвари қишлоғи.2019-йил.
- [23] Мардонова Г.Нур тўла уй.-Тошкент-1992.
- [24]Дала маълумоти.Бухоро шаҳри, Тағбандбофон маҳалласи.2021-йил.
- [25] Дала маълумоти .Шофиркон тумани, Додбоғни қишлоғи.2022-йил.
- [26]Тошева Г. Қашқадарё воҳаси никоҳ тўйи маросимлари.-"Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси" нашриёти.-Т.2002.
- [27]Дала маълумоти. Бухоро,Ромитан, Ғиждувон, Шофиркон туманлари.2019-йил.
- [28] Дала маълумоти. Бухоро шаҳри, Афшормаҳалла маҳалласи.2020-йил.
- [29]Калонтаров Я. Фарҳанги нави тоҷикий-русий. — Душанбе, 2008. –С.278 / Хост - желание, хотение. Хостгор - сват, сваха.
- [30]Дала маълумоти. Бухоро шаҳри, Бухоро тумани, Ромитан тумани, Ғиждувон тумани.-2020-йил.
- [31]Дала маълумоти. Бухоро шаҳри,Тағбандбофон маҳалласи. 2022-йил.
- [32]Дала маълумоти. Бухоро тумани, Хонаобод қишлоғи.2022-йил.
- [33]Қурбонова М.Б. Бухоро воҳаси ўзбек ва тожикларининг анъанавий таомлари(ХІХ аср охири-ХХ аср боши). Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация.-Т.-1994.
- [34] Дала маълумоти. Бухоро шаҳри, Арабон маҳалласи.2022-йил.
- [35]Дала маълумоти Бухоро шаҳри, Турки Жанди маҳалласи.2022-йил.
- [36] Дала маълумоти. Бухоро шаҳри, Афшормаҳалла маҳалласи.2018-йил.
- [37] Дала маълумоти. Бухоро шаҳри, Чорхарос кўчаси.2019-йил.
- [38]Дала маълумоти. Ғиждувон тумани, Ғовшун қишлоғи.2020-йил.
- [39]Дала маълумоти. Бухоро туман, Хонаобод қишлоғи.2019-йил.
- [40] Дала маълумоти. Бухоро туман, Жушун қишлоғи.2019-йил.
- [41] Дала маълумоти.Бухоро шаҳар, Кўчабоғ кўчаси,2019-йил.
- [42] Дала маълумоти. Бухоро шаҳар, Тағбандбофон маҳалласи.2022-йил.